

Şair ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerindeki Sosyolojik Bir İnceleme, Halil İnalçık, (Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003, 90 sayfa) *

Halil İnalçık Osmanlı tarih araştırmaları sahasında uluslar arası düzeyde saygınlığı olan bir bilim adamı. Değerlendireceğimiz kitapta yazar hakkında verilen bilgilerden kendisinin 1916 yılında İstanbul'da doğduğunu, 1942-1972 yılları arasında A.Ü. DTCF'de Osmanlı Tarihi dersleri verdiğini, 1956-1972 yılları arasında da Siyasal Bilgiler Fakültesinde İdari Teşkilat Tarihi ve Devrim Tarihi derslerine girdiğini öğreniyoruz. Amerika'da çeşitli üniversitelerde profesör olarak dersler verdiği ve bir çok yerli ve yabancı kurumun şeref üyesi olduğu da belirtilmektedir. Yurt içinde ve dışında toplam yedi üniversiteden fahri doktorası bulunduğu, 17 kitabının ve 300'e yakın makalesinin yayınlandığı da kaydedilmektedir.

Aslında Osmanlı tarihi ile doğrudan veya dolaylı bir şekilde ilgili olan hiçbir akademisyen, Halil İnalçık isminin yabancı değil. Kendisinin Osmanlı tarihi ile ilgili ortaya koyduğu eserlerden şu veya bu vesile ile edebiyat ile uğraşan akademisyenler olarak bizler de yararlanmaktayız. Dolayısıyla Osmanlı tarihi alanında ünlenmiş bir akademisyenin bahse konu klâsik Türk edebiyatı ile ilgili eserine kayıtsız kalmamız düşünülemezdi. Üstelik bir de bu kitap okuyucuya "küçük ama edebiyat için çığır açıcı" olarak sunulmuşsa.

"Patrimonyal Devlet ve Sanat", "Osmanlı Saray Kültürünün Gelişmesi ve Osmanlı Divan Şuarası", "Patron ve Klasik Şiirde Sanat Anlayışı", "Şuara Tezkirelerinde Şair ve Patron", "Fuzuli ve Patronaj", "İnam Defterlerinde H. 909-917 Yıllarında Bağış Alan Şairlerin Menşei ve Mesleği" başlıklı bölümlerden oluşan kitabın mihverini belirleyen, eserde kullanılan "patrimonyal", "patron", "patronaj" gibi anahtar kavramlar/sözcüklerdir. Zaten kitabın alt başlığı da *Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme* şeklindedir. Kitabın ismi ve muhtevası arasında sağlanmış gözüken uyum gibi dilin kullanımının kalem yürütülen saha, yani edebiyat ile uyum sağlaması da beklenirdi. Buna mukabil adlandırmada artistik bir yola sapılarak kaynaklarda nisbeten aynı bağlamda kullanılan "himaye", "hami" gibi sözcükler yerine "garabet" iltizam edilmiş ve "patrimonyal" gibi Türkçede kullanılmayan bir sözcük ihtiyar edilmiştir. Aslında maksadın ifadesinde, mesajın iletilmesinde araç olan dilin kullanım tarzı önemli olsa da bu noktaya fazlaca takılmayarak kitabın içeriği hakkında bilgi vermek istiyoruz.

* Yazı boyunca yapılan iktibaslarda kitaptaki yazım şekline bağlı kalınmıştır.

İlk bölümde kitabın mihreri ortaya konulmakta, Osmanlı toplumunda sarayın diğer alanlarda olduğu gibi edebiyat-kültür hayatında da mutlak belirleyici olduğu dile getirilmektedir. Elbette bu hüküm doğru bir hükümdür. Fakat bunun hareket noktası ittihaz edilerek ihtimale ve istisnalara yer bırakmayan kat'î hükümlerin peşisıra gelmesi ve meselenin "Hükümdar sarayı ve ekâbir sarayları toplumda şeref ve itibârın servet ve becerinin tek kaynağı ve sığınağı idi." (s. 10) nihai hükmüne münce olması her zaman itiraza mahal teşkil eder mahiyettedir. Edebiyat tarihlerimizde saraya intisap etmeden de sanatını icra eden şairlerimiz hakkında kaynaklarda olumlu ve sitayişkârâne ifadelerin bulunduğunu biliyoruz. Bu sanatkârlar her ne kadar seçtikleri yolda şöhreti yakalayamamış olsalar bile, yine de kendi tercihleri doğrultusunda şiir söylemiş ve bu hususta ısrarlı olmuşlardır. Yoksa durum yazarın belirttiği gibi: "Çeşitli sebeplerden gerçek bir patron bulamayan şairler sanata sırt çevirmiş ya da kendi köşesine çekilip Bağdadlı Rûhî gibi isyanla dünyaya yuh çekmiş" (s.32) değildir. Meselâ 16. yy. şairlerinden Emrî her ne kadar sosyal statü ve refah seviyesi bakımından yükselememiş olsa bile, devrindeki kaynaklarda sanatı övülen ve bazı edebî türlerin ustası olarak kabul edilen bir şairdir. Ayrıca sanatını özgürce ifade etme yolunu kendi iradesiyle seçtiğini, kimsenin medhine dair şiir söylemediğini de kendi şiirlerinde görmemiz bir yana bu konuya devrin kaynakları da özellikle dikkat çeker. Dolayısıyla bu ve benzeri örneklerden patronu olmadan meşhur olmuş, sanatı takdir görmüş şairlerin bulunduğunu da görürüz. Aslında bu konuda yazarın yanılışı bir ölçüde tarih ile ilgili meselelerde kaynakların verdikleri bilgileri kullanırken gösterdiği titizliği ve kuşatıcılığı edebiyat ile ilgili meselelerde hüküm verirken gösteremeyişinden kaynaklanmaktadır.

Yazarın, bir araştırmacının kendi sahası dışında kalem oynatırken göstermesi gereken ihtiyatlı tutumu takınmadığını kitabının başka yerlerinde de görülmektedir. Klâsik Türk edebiyatında, hatta genel olarak edebiyat bağlamında orijinalliğin ne olduğu ve etki altında kalmanın ne dereceye kadar orijinallığe tesir ettiği bilinmeden, bu sadede sürekli kitapta atıf yapılan Latifî'nin Tezkire'sinin başlangıç kısmındaki taklit ve kaynaklık etme meselesi ile verdiği bilgilere bile atf-ı nazar edilmeden bu meseleye dair fikir yürütmenin bizi sıhhatli neticelere ulaştırmayacağını bilme durumundayız. Kaldı ki kitapta bu konu ile ilgili kesin, oturmuş bir kanaat de maalesef dile getirilememektedir. Meselâ "kuşkusuz" orijinal üslûba sahip ilk büyük Osmanlı şairi olarak sunulan Şeyhî ile ilgili olarak -sarf-ı nazar edilen *Şeyhî Divanını Tetkik*'teki ortaya konulan tesir izleri bir tarafa- dipnotta M. Çavuşoğlu'nun "İrankârî şiir çıkırını Şeyhî açmıştır." hükmü nakledilmekte (s.22) ve bu iki farklı yaklaşımı telif etme ihtiyacı da görülmemektedir.

Aynı nitelikte diğer bir husus da şudur: Sayın yazar, Şeyhî'nin meşhur bir beyti dolayısıyla "Patron doğal açıkça ifade edilmiş çıplak insani

duyguları ve tasvirleri değil, hayal ve sembolizm, ustalık ve zerafet libası içinde gizlenmiş ince güzelliği arar." (s. 38) hükmünü verirken bunu arayanın patron değil takip edilen geleneğin kendi sistemi olduğunu unutmuş gibidir. Aynı kavramı kullanacak olursak şiirin ne şekilde söyleneceği patron tarafından değil, gelenek tarafından belirlenmiş olup "patron" da, yazarın deyişi ile "kul" da bu geleneğin önünde eşittirler. Aslında bu edebiyatın özü ile ilgili bu husus bilirse belki de bu kitabın kurgusu bambaşka bir tarzda kurulacak ve geniş bir tarih bilgisine sahip sayın İncalcık bizlere yeni bakış açıları ve hatta yeni ufuklar gösterebilecekti.

İlmî bir araştırmada her halde öncelikle beklenen tutum yazarın, peşin hükümlü olmaması ve başta konulan "doğru"yu teyit etmek için araştırmasını kaleme almamasıdır. Fakat bu kitapta Osmanlı sanat ve kültür hayatına bakışta "patrimonyal ilişki" o kadar belirleyici olmuştur ki, olmayanlar bile bu dürtü ile olmuş gösterilmiş, bu da yetmemiş, onun üzerine başka hükümler de bina edilmiştir. "Hayatının ilk döneminde güçlük çeken Baki, Sultan Süleyman'ın iltifatına eriştikten sonra onun musâhibi olmuş, en yüksek makamlara getirilmiştir. Süleyman, iltifat ve iltimasta ölçüyü aşip onu şeyhülislâmlığa getirince ulema dayanamamış, karşı çıkmışlardır. Onu kıskananlar nihayet 3. Murad tahta çıktığında medrese hiyerarşisinde en yüksek derece olan Süleymaniye müderrisliğinden azlettirdiler." (s. 25) Bu satırlardan çıkan hükümler şunlardır:

1) Baki hayatının ilk döneminde zorluk çekmiştir. 2) Daha sonra Sultan Süleyman'ın iltifatına ve iltimasına mazhar olmuştur. 3) Sultan iltifat ve iltimasta ölçüyü kaçırmıştır. (Yani Kanuni böyle önemli bir vazifeye tayinde ehliyet ve liyakatı gözardı etmiştir.) 4) Sultan onu şeyhülislâmlığa getirmiştir. 5) Ulema, artık bu kadarı da fazla, diyerek bu duruma -sivil bir- tepki göstermiştir.

Yaşar iken ancak kazasker olabilen Bakî'nin ulaşmak arzusunda olup da bir türlü erişemediği mevkie ölümünden bunca asır sonra getirilmesini bir zühul eseri olarak kabul etsek bile, bunun üzerine inşa ettiği diğer hükümlere ne demeli! Tarihte olmayanın olmuş gibi gösterildiği bu gerçek dışı durum, Kanuni'yi şeyhülislâmlık gibi bir mevkie iltimas ile insan tayin eden bir konuma düşürmüş, devrin bilginlerinin her şeylerini borçlu oldukları "patronlarının" bu uygulamasına tepki göstermelerine yol açmıştır! Her halde sadece bu hatanın bile sahasının otoritelerinden olan Sayın Halil İncalcık'ı bu kitabını tekrar gözden geçirmeye sevk edeceğini düşünmekteyiz. Neyse geçelim...

Okuyucuda yazarın edebiyat kaynaklarındaki bilgileri kullanırken fazla tizlik göstermediği düşüncesi uyanmaktadır. Bu bağlamda şu örneği verebiliriz: Yazar, divan şiirinde "Zâtî gibi 'sanâyi'-i şî'rîye' denilen sanatları en iyi kullanabilen becerili şâir, en iyi şâir sayılır." hükmünü verir ve daha sonra şöyle der: "Âşık Çelebi, Zâtî'yi 'muktedâ-yı şî'arâ' sayar; çünkü o şiirinde 'kelimâtü râsîh ve rasîn, zihni şî'rde muhkem ve metindir; ol kadar ma'âni-i zarîfe ve hayalât-ı

hâssa-i 'acîbe ve sanâyi'-i bedf'iyye toplamıştır." (s. 36) Alıntı okunurken anlaşıldığı gibi Zâtî'nin dil malzemesini iyi bir seçmeye tabi tutmasına, üslûbuna, manaların zerafetine, orijinal hayallerine dikkat çekilirken bunlar arasında sanayi-i bediyyi kullanmadaki maharetine de işaret edilmiştir. Burada tek bir unsurun çekilip alınarak genel bir hükme medar kılınmasını anlamakta güçlük çekiyoruz. Yazarın yine edebiyat bağlamından uzak oluşunun sebebiyet verdiği yanlışlıklardan bir tanesi de "Tezkire yazarlarına göre asıl divan şâiri ilm-i ma'ânî, belâgat, bedf' ve beyân, 'âruz, fenn-i şi'r gibi 'fünûnî' kendine mal etmiş..." (s. 37) cümlesinde görülmektedir. Ulûm-ı Arabiyyeyi-ulûm-i edebiyeyi sıralamak isteyen yazar ilm-i meâni, bedf' ve beyan ilimlerinin bütünü olan belâgati bunların dışında bir ilim gibi mütalaa etmiştir. (Yazarın sıralamak istediği ilimlerin doğru listesi şu şekildedir: lûgat, iştikak, sarf, nahiv, meâni, beyân, arûz, kafiye.)

Osmanlı tarihi üzerinde salâhiyetli bir otorite olan sayın yazarın, Türk edebiyatı tarihi konusundaki bilgi eksikliği kaynakları kullanımında da görülmektedir. Fuzuli hakkında bilgi verilirken "Fuzuliyi en iyi anlayan" olarak Aşık Çelebi sunulmakta (s. 67) ve onun Fuzulî hakkındaki görüşleri nakledilmekte, buna mukabil onu tanıyan ve aynı memleketten olan Ahdî'den bahsedilmemektedir. Halbuki Fuzulî hakkındaki o çok değerli eserinde Abdülkadir Karahan hocamız, sayın İnalçık'ın aynı ifadesini kullanarak Fuzulî'yi "en iyi anlayanın" onun hemşehrisi Bağdatlı Ahdî olduğunu söylemektedir. (Abdülkadir Karahan, *Fuzulî Muhiti, hayatı ve şahsiyeti*, (İstanbul, 1949), s. XXII) Elbette sayın İnalçık, Fuzulî konusunda, Fuzulî üstadı olan Karahan ile aynı kanaate iştirak etmeye mecbur değildir. Fakat bilinen ve yaygın bir görüşten farklı bir yönde fikir serdedilecekse her halde bunun izahının yapılması daha münasip olurdu. Yine edebiyat tarihi ile ilgili olarak; Horasanlı Hoca Dehhani'nin XIII yy. ikinci yarısında yaşadığı yirmi yıl öncesine ait bir makaleye dayandırılarak belirtilmektedir (s.18). Halbuki daha sonra yapılan araştırmalar Türk edebiyatının bu önemli şairinin XIV. yy. da yaşadığını ortaya koymuştur.

Kitapta gözümüze çarpan diğer hususlara geçelim...

Kitaptaki paragrafların bu kitaptaki fonksiyonunu tespit etmekte zorlanıyoruz. Oluşturulan metnin sanki yazarı tarafından değil de bir başkası tarafından daha sonra paragraflara ayrıldığı intibana kapılıyor okuyucu. Ayrıca "Fuzuli Hakkında Tezkireciler" (s. 66) gibi başı sonu olmayan başlıklar, öznesi olmayan ihbari cümleler de metnin yeniden bir editörün incelemesini icap ettiren hususlar.

Dipnotlarda da bir tutarlılık ve makul bir sistem görülmemektedir. Buna öylesine seçtiğimiz s. 37'deki dipnot örnek olabilir. Bu dipnotta "sanâyi'-i şi'rîye" kavramı için verilen kaynaklar bulunmaktadır. Bunlar birbiri ile ilgisiz, konuya tam mutabık düşmeyen, neye göre seçildiği belli olmayan bir takım eserlerdir: Hatimi'nin Hilyat al-Muhadara'sı üzerine Napoli'de basılmış bir

çalışma, daha sonra belâğatin sadece istiare konusunu ele alan bir risalenin neşri, daha sonra Abdalqadir Jürjani'nin (Cürcanî ismi illâ eserin neşrindeki şekilde verilecekse "al-Jurjani" olarak verilmeli idi! Ayrıca yazar, eserin müellifinin adını da yanlış olarak; Abdülkahir yerine, Abdülkadir olarak vermiştir.) Âsar al-Balâgha isimli (olmayan) bir eseri, (Yazar H. Ritter'in neşrettiği *Esrârü'l-Belâga* (İstanbul, 1954) isimli eseri kastediyor. Bu yanlışlar Kaynakça'da da aynen tekrarlanmaktadır!) Daha sonra "sanayi'-i şi'riyye analizi ve şerh-i mütün için" örnek olarak Tarlan'ın *Fuzuli Divanı Şerhi...* (Hasbelkader sanayi-i şi'riyye ile ilgilenmemize ve Tarlan'ın bu eserini defeâtle okumamıza rağmen - beyitlerdeki edebî sanatları bazen göstermekle birlikte- sanâyi-i şi'riyyeyi bu eser hangi cihetlerden analiz etmektedir, anlayamadık.) Daha sonra Fuzuli'nin Su Kasidesi Şerhi. Bunun benzeri bir diğer örnek için bkz. s. 45'teki dipnot.

Ayrıca, aynı eserin farklı yazılışlarına rastlamak da mümkündür. Örnek: Şakâ'ik Tercümesi (s. 43), *Şekâ'ik-i Nu'mâniyye Tercümesi*, Mecdi, (s. 15), *Şekâ'ik-i Nu'mâniyye* (s. 26)

Bu dikkatsizlikler aktarmalarda da görülmektedir. "eri pak-damen" (s. 44) her halde "arı pâk-damen" olmalı. Kitap adının yanlış okunmasına bir örnek olarak Mahzenü's-Safa ve Kunz-i Dürer (Kenz-i Dürer olmalı.) (s. 15). "Bu seipten tabiate kilal ve kislan âriz olup.." (s. 46) kelâl ve keslân, olmalı.

Kitapta dikkatimizi çeken, belki de yukarıya aldığımız maddi hatalardan da önemli sayılabilecek bir hüküm de şu cümlede bulunmaktadır: "Timur istilâ ettiği her memlekette en şöhretli bilgin ve sanatkârları toplayıp Semerkand'a götürmüş, Yavuz Selim Tebriz ve Kahire'yi aldığında yüzlerce sanatkârı İstanbul'a sürmüştür." (s. 12) Aynı mananın ifadesinde iki ayrı hükümdar için seçilen; biri nötr (götürmüş) diğeri menfi (sürmüş) anlam değeri bulunan iki farklı kelimenin kullanılmasında, tarihî olguların değerlendirilmesinde nesnellik yerine, bilerek veya farkında olmadan farklı faktörlerin de rol oynadığı zehabına -inanmak istemesek de- okuyucuyu sevk etme ihtimali bulunmaktadır..

Kısacası, bu kitap ile -yazarın böyle bir amacı olmasa bile- Osmanlı kültür ve sanat hayatının, patron kul ilişkisi basitliğine indirilmekte olduğunu söyleyebiliriz. Bütün şairlerin sanatlarını patronlarının tercihlerine göre yönlendiren, hayatları boyunca kendine rahat ve itibarlı bir yaşam sağlayacak bir patron arayan (s. 45) kişiler olarak sunulması, geleneğin, kaside sunma ve gösterilen hüner ve kabiliyetin karşılık görmesinin kökleri araştırılmadan kasidenin "yaltaklanmanın ve intisabın sanatla bağdaştırılmış ve kurumlaşmış biçimi" (s. 17) olarak nitelenmesi üzerinde durulması gereken hususlardır Fakat kasidenin devrinde o günkü toplum hayatı için ne ifade ettiğine dair verilecek teferruat, bu değerlendirme yazısının sınırlarını zorlayacaktır. Hele yazarın sadece Divan şiiri değil, bütün bir Türk edebiyatının sanat anlayışının meselelerini bir çırpıda özetleyen, "Hangi divan şairinin sanatlı beyti Karacaoğlan'ın

‘Yeşil başlı ördek olsam / Sular içsem gölünüzden’ doğal yakınışı kadar şiirdir?’ (s. 36), cevabı kendi içinde saklı sualine nasıl cevap verebiliriz, bilemiyoruz.

Bu kitapta elbette yararlı bilgiler, dikkat edilmesi gereken bakış açıları bulunmaktadır; fakat kitabın muhtevası, kitabın sunumu ve "çığır açıcı nitelikte olduğu iddiası" ile uyuşmamaktadır. Bizim bu değerlendirme yazısını kaleme alışımızın sebebi belki de bu sunum tarzı olmuştur. Yazarın uzmanı olduğu, ehliyeti ve liyakatinin herkesçe kabul gördüğü, bizlerin de yararlandığı eserlerini verdiği tarih dışındaki bir saha ile ilgili yazmış olduğu bu kitabının Klasik Türk Edebiyatı sahasında hangi katkılarıyla çığır açtığını araştırdık, fakat bu hususta bir bilinmeyen bildirildiğini veya "Hâlâ keşfedilecek Amerikalar vardır" sözünü haklı çıkaran bilgi ve tespitleri göremedik. Bilakis, yukarıda bir kısmına işaret ettiğimiz hususlar ile karşılaştık. Yazarının bu sahanın uzmanı olmaması bu kitaptaki olumsuzluklar ve özellikle de zikrettiğimiz yanlışlar için bir mazeret teşkil etmez. Aksine bu durum yazarın daha dikkatli bir tavır takip etmesini sağlamalıydı. Klâsik edebiyat bilgisi bağlamından uzak, edebiyatın kendi gerçekliği ve hatta yukarıda da gösterdiğimiz gibi tarihî hakikatler ile bağdaşmayan yanlışlar barındırması dolayısıyla bu çalışmanın hiç yapılmamış olmasını yeğlerdik. Elbette Türk dili ve edebiyatı sahasının akademisyenlerinin, tarihçilerin özellikle de sayın İncalcık gibi otoritelerin ulaştığı ve sunduğu tarihî "gerçekler"e ve araştırmalarına ihtiyacı vardır ve bunlardan müstağni kalamazlar. Disiplinler arası işbirliğininin gereğine inanmamak mümkün değil. Fakat bunun da bir usulünün olması gerekir. Elde edilen yeni bulgular, farklı yöntemler paylaşılmalı. Fakat Halil İncalcık gibi saygın bir bilim adamının edebiyat alanında genellemelere giderken, kat'î hükümleri birbiri ardınca ortaya koyarken daha dikkatli olması ve kitabını edebiyat ile ilgili bir uzmanın kontrolünden geçirmesi gerekirdi, diye düşünüyoruz.

M. A. Yekta SARAÇ